

foto bijzonder moeilijk gemaakt: 'hij zou namelijk', zo gaven wij in deel 5 de desbetreffende passage uit het in augustus '40 door Lentz geschreven 'Rapport inzake inrichting persoonsbewijs' weer,¹

'aan de achterzijde een doorzichtig zegel . . . over de foto laten plakken met een kleefstof die afweken met water of stoom onmogelijk maakte zonder onmiddellijk zichtbare sporen na te laten; in dat geval zou namelijk de watergevoelige druk die aan de achterzijde van het zegel aangebracht was, aangetast worden. Maar gebruikte men voor dat afweken aceton, dan zou men . . . de arcering aantasten die in de acetongevoelige inkt rond het 'venster' gedrukt zou worden op de randen waarop de foto moest worden vastgeplakt.'

Nu Coolen:

'De foto van het persoonsbewijs bleek niet los te weken te zijn tengevolge van de lijmsort die door de bevolkingsregisters werd gebruikt, omdat in de vloeistof waarmee die lijm op te lossen was, de letters van de opdruk op het zegel aangetast werden en wegvloeiden. Nauwelijks viel er een druppel aceton op de stof die de lijm oploste, of het zegel was vernield en waardeloos. Men sneed daarom eerst het glacé van de foto weg . . . Dikwijls mislukte het, wat vooral in het begin, toen men moeilijk aan te vervalsen persoonsbewijzen kwam, een ramp was.

Was het glansvlak van de foto verwijderd, dan werd de rest van het papier zo lang weggeschoren tot het vliesdun was. Aan de achterzijde, zodat de letters aan de voorzijde niet werden aangetast, werd dit vliesje dan met aceton besprenkeld en losgeweekt. Het zegel bleef daarbij volkomen onbeschadigd. De foto van de nieuwe eigenaar werd nu ingeschoven en vastgeplakt. Dan restte nog het stempel, waarvan met de verwijderde foto een deel was weggevallen. Het ontbrekende werd met inkt, die overeenkwam met die van het oude stempel, bijgetekend.'²

Dit procedé was, aldus Coolen, 'resultaat van maandenlang zoeken en proeven nemen' en voor het wijzigen van de pb's was 'een hele inrichting' nodig: 'chemicaliën, lichtbakken, lampen, vergrootglazen, persijzers, bank-schroeven, lancetten, lijm, inkten, schrijfmachines - en al deze dingen waren in die tijd steeds moeilijker en schaarser te krijgen.'³ Voor het veranderen van één pb had men, als men geschoold was, drie kwartier nodig.

Veel méér tijd werd gevegd als uit het te wijzigen pb aantekeningen in Oostindische inkt verwijderd moesten worden: die waren namelijk niet weg te wassen zonder sporen na te laten. Men moest ze wegsnijden of zelfs de

¹ Exemplaar in CNO, 160 g. ² Antoon Coolen in *Het Grote Gebod*, dl. I, p. 350. ³ A.v., p. 351.